

**ETIKA FALSAFIY FAN SIFATIDA, UNING PREDMETI VA VAZIFALARI.
AXLOQIY NORMALARNING RIVOJI VA XUSUSIYATLARI.
SHAXSNING AXLOQIY MADANIYATI**

*Yuldoshev Nomozbek Faxriddin o'g'li
Toshkent Davlat Stomatologiya Instituti*

Annotatsiya:

Axloq bu - sizning harakatlaringiz uchun javobgarlikni o'z zimmangizga olishdir. Ta'rifdan kelib chiqadigan bo'lsak, axloq iroda erkinligiga asoslanadi, faqat erkin mavjudot axloqiy bo'lishi mumkin. Shaxsning xulq-atvorining tashqi talabi bo'lgan axloqdan farqli o'laroq, axloq qonun bilan bir qatorda shaxsning o'z vijdoniga muvofiq harakat qilishining ichki holatidir. Keng ma'noda axloq - maxsus shakl ijtimoiy ong va ijtimoiy munosabatlar turi. Tor ma'noda axloq - bu odamlarning bir-biriga va jamiyatga nisbatan xulq-atvorining tamoyillari va me'yorlari yig'indisidir. Axloq - ongning qadriyat tuzilmasi, inson hayotining barcha jabhalarida, jumladan, mehnat, kundalik hayot va atrof-muhitga munosabatini tartibga solish usuli.

Kalit so'zlar: etika, vijdon erkinligi, axloqiy tamoyillar, jamiyat taraqqiyoti, insonparvarlik, shaxs, ijtimoiy hayot, axloq, axloqiy munosabat, nafs, tiyilish, qanoat, saxovat, yaxshi fe'l, maqsadga mehr, xulq-atvor, erkinlik,

AXLOQ — kishilarning bir-birlariga, oilaga, jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan xattiharakatlari, xulq-atvorlari, odoblari majmui. Huquqdan farqli ravishda Axloq talablarini bajarish-bajarmaslik ma'naviy ta'sir ko'rsatish shakllari (jamoatchilik tomonidan baho berish, qilingan ishni ma'qullash yoki qoralash) bilan belgilanadi. Axloqni etika fani o'rganadi.

«Axloq» - arabcha so'z bo'lib, xulq-atvor, yurish-turish, tarbiya, odob degan ma'nolarni anglatadi. «Axloq» iborasi muayyan tushuncha sifatida inson fe'l-atvori va xatti-harakatlarini bildiradi. Hayot haqiqati shundan dalolat beradiki, dunyodagi barcha bilim va tajribalar, so'z, tushuncha, tasavur hamda xulosalar bevosita yo bilvosita inson faoliyati bilan bog'liq holda vujudga keladi, rivojlanadi, boyib takomillashib boradi, yoxud aksincha - eskirib, umrini o'tab, zavolga yuz tutadi. Ayni paytda jahonda shunday bir buyuk hodisa borki, u toki odamzotning ongli hayoti mavjud ekan, hech qachon zavol bilmaydi. Shuning uchun ham uni o'ta noyob fenomenal hodisa deb ataymiz. Bu sog'lom fikrlaydigan, ezgu orzu-umidlar bilan yashaydigan inson va jamiyat tomonidan hamma zamonlarda ham qadrlanib kelgan axloqdir. Zotan, o'z vaqtida Markaziy Osiyo fikh maktabining yetuk siymosi Burhon-ud-din al-Marg'inoniy ta'kidlaganidek, "Axloqsiz odam katta fasoddir".

Axloqning o'ziga xos xususiyati shundaki, u individlarning mustaqil nuqtai nazarini, ularning nima ezgu nima yovuz ekanligi haqida, inson xatti-harakatlari, o'zaro munosabatlari va ishlaridagi burch va vijdon to'g'risida erkin va ongli qaror qabul qilishni ifodalaydi. Axloq prinsipi – individlarning o'ziga va boshqalarga, olamga o'z munosabatini, o'z botiniy va zohiriy xulq-atvorini mustaqil boshqarish prinsipidir.

Ijtimoiy hayotning turli sohalariga tatbiqan axloqda maxsus qoidalar ifodalanadi va bu qoidalar mustaqil sohalarini tashkil etadi, shuningdek, mehnat axloqi, kasb axloqi, oila axloqi, diplomatiya axloqi, bozor va tadbirkorlik axloqi kabi shakllarda axloq o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Axloq jamiyatda kishilar orasidagi turli munosabatlarni muvofiqlashtirish, kishilar faoliyatining insonparvarlik qadriyatlari va mo'ljallarini belgilab berish, shaxsni ijtimoiylashtirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Axloqning o'ziga xos xususiyatlari deganda biz uning qat'iy amrlik, me'yoriylik va baholash jihatlarini tushunamiz. Qat'iy amr o'zini tutishdagi muayyan talabni, axloqiy qonun-qoidalarni bajarishini taqozo etadi. U shaxs manfaatlarini jamiyat manfaatlari bilan muvofiqlashtiradi va jamiyat manfaatlari ustuvorligini ta'minlaydi, ayni paytda shaxs erkinligini cheklamaydi, faqat o'zboshimchalikka yo'l qo'ymaydi. Unga ko'ra, biror inson ikkinchi insonga vosita deb qaramasligi lozim. Qat'iy amr tug'ma axloqiy hodisa, uning talabi so'zsiz va ixtiyoriy tarzda bajarilishi kerak, u ixtiyor erkinligi bilan zaruriyatning mutanosibligini ifoda etadi. Ijtimoiy axloq qoidalari asosan qonun qoidalar sifatida tartibga solinadi. Fuqarolik, mehnat, soliq, jinoyat kodekslarida belgilangan qoidalar axloq bilan bog'liq ekanini ko'rish mumkin. Huquqning axloqqa tegishliligi aniq vaziyatda ekanligidir. Axloq, qonunning mazmuni va amal qilinishiga ta'sir qiladi. Qonunlarni qabul qiluvchi shaxslar o'zlarini muayyan axloqqa ega, yaxshilik va yomonlik, axloqiy qadriyatlar majmui haqida aniq tushunchalarga ega. Ularning axloqiy qarashlari muqarrar ravishda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuni ta'sir ko'rsatadi. Axloq, shuningdek, davlat organlarining huquqni qo'llash faoliyatiga ham ta'sir qiladi. Huquqiy masalalar uning tamoyillari asosida hal etilishini talab qiladi.

Axloqiy tamoyillar rivoji

«Sharq Arastusi» nomi bilan mashhur bo'lgan buyuk olim Abu Nasr Forobiy «Axloq — o'z muvozanatini yo'qotganning xulqini tartibga keltiradi, mukamallikka yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanati buzilgan xulqning muvozanatini saqlab keladi. Bu ilm tananing salomatligi uchun ham foydalidir» — degan edi.

Dastlab axloq tushuncha sifatida Sharq mamlakatlarida vujudga kelgan. Ilk axloq tushunchasi qadimgi Misrda paydo bo'lgan.

Etika fani axloqning kelib chiqishi va mohiyatini, kishining jamiyatdagi axloqiy munosabatlarini o'rganadi. Axloqni umumiy tushuncha sifatida olib, uni doira shaklida

aks ettiradigan bo'lsak doiraning eng kichik qismini odob, undan kattaroq qismini xulq eng qamrovli qismini axloq egallaydi.

Qadimiy ona sayyoramizdagi hayot uch olamdan iborat, deb qabul qilingan. Bular - nabobot, hayvonot va bashariyat olami. Ularning o'zaro munosabatlari zaminimizdagi hayotning asosiy omili hisoblanadi. Har uchalasiga ham paydo bo'lish, rivojlanish, o'zini muhofaza qilish, nasl qoldirishga intilish instinkti berilgan va hayotining bir kunmas-bir kun o'lim bilan nihoya topish qismati belgilangan. Chunonchi, o'simlik urug'dan paydo bo'ladi, rivojlanadi, singan shoxlari o'rnini sirach chiqarib, davolaydi – muhofaza qiladi, urug'ini qoldirib, bir kun quriydi. Hayvon shu xususiyatlar bilan birgalikda sezish a'zolari va qobiliyatiga hamda muayyan darajada idrok etish hislatiga ega. Insonda esa bulardan tashqari mulohaza qilish, fikrlash qobiliyati va uyat hissi, bir so'z bilan aytganda, aql bor. Uni imom G'azzoliy oltinchi sezgi yoki ikkinchi yurak - yurak ichidagi yurak deb ataydi. Ana shu aql ixtiyor erkinligi esa axloqni taqozo etadi. Axloq - oliy mavjudotga ato etilgan buyuk ne'mat. Shu bois o'zimiz-o'zimizni va iloji bo'lsa, o'zgalarni ham axloqiy tarbiyalash barchamizning muqaddas burchimizdir. Ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lgan axloq insoniyat (amiyati shakllanishining ilk bosqichlarida paydo bo'lgan, iqtisodiy va boshqa munosabatlarning o'zgarishi davomida, insoniyat moddiy va ma'naviy madaniyatining taraqqiyoti jarayonida rivojlanib borgan. Axloq sotsial tartib-qoida bo'lib, bu tartib-qoida ijtimoiy hayotning istisnosiz hamma sohalarida kishilarning xatti-harakatini tartibga solish funksiyasini bajaradi. Axloq ijtimoiy faoliyatni tartibga solishning boshqa shakllaridan o'z talablarining asoslanishi bilan farq qiladi. Axloqda ijtimoiy zaruriyat, ehtiyoj, jamiyatning yoki guruhlarning manfaatlari o'ziga xos ravishda shakllangan va hamma qabul qilgan, ommaviy namuna, odat, rasm -tamoil, jamoatchilik fikrining kuchi bilan mustahkamlangan qoidalar, me'yorlar va baholar tarzida ifodalanadi. Shuning uchun axloq talablari hammaga babbaravar qaratilgan va lekin hech kimning buyrug'i bilan joriy etilmagan shaxssiz burch shakliga kiradi. Bu talablar nisbatan barqaror xarakterga egadir. Ular o'mashib qolgan tartib kuchi bilan saqlanib kelayotgan oddiy rasm-odat va an'anadan shu jihati bilan farq qiladilarki, inson qanday yashamog'i va xatti-harakat qilmog'i lozim, degan tasawurlar shaklida g'oyaviy asosga ega bo'ladilar.

Axloqiy tamoyillar - ular odamlar nima qilishi yoki nimadan qochish kerakligini ko'rsatadigan ijtimoiy me'yorlardir. Shuningdek, ular qaysi harakatlar targ'ib qilinishi yoki tan olinishi, qaysi biri tanqid qilinishi yoki jazolanishi kerakligini belgilaydi.

Axloqiy tamoyillar jamiyatlar qurilishining asosiy asosini tashkil etadi. Buning sababi shundaki, ular o'tgan voqealarga tayanib, ijobiy deb hisoblanadigan voqealarni targ'ib qiluvchi va salbiy deb hisoblanadiganlardan qochadigan qoidalarni taklif qilishadi.

Munosabatlar ma'lum bir kishining axloqiy va psixologik iqlimi asosida yotadi odamlarning ijtimoiy guruhi (xizmat ko'rsatish jamoasi) axloqiy ong shaklida paydo bo'ladi. Axloqiy ongda axloq tamoyillari asosiy rol o'ynaydi. Axloq talablarini eng umumiy shaklda ifodalab, ular axloqiy munosabatlarning mohiyatini tashkil etadi va axloqiy xulq-atvor strategiyasi hisoblanadi.

Axloq tamoyillar quyidagilar:

1. insonparvarlik tamoyili. Insonparvarlik tamoyilining mohiyati insonni eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etishdan iborat. Oddiy ma'noda bu tamoyil odamlarga muhabbat, inson qadr-qimmatini himoya qilish, odamlarning baxtga bo'lgan huquqi va o'zini o'zi anglash imkoniyatini anglatadi.

2. Altruizm tamoyili. Bu boshqa odamlarning manfaati (manfaatlarini qondirish) ga qaratilgan fidokorona harakatlarni belgilaydigan axloqiy tamoyil.

3. Kollektivizm tamoyili. Ushbu tamoyil odamlarni umumiy maqsadlarga erishish va birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish uchun birlashtirishda asosiy ahamiyatga, uzoq tarixga va insoniyat mavjudligi uchun fundamental ahamiyatga ega. Kollektiv ibtidoiy qabilalardan tortib to hozirgi zamon davlatlarigacha bo'lgan odamlarning ijtimoiy tashkil topishining yagona yo'li bo'lib tuyuladi.

4. Adolat tamoyillari har bir inson asosiy erkinliklarga nisbatan teng huquqlarga ega bo'lishi kerak.

5. Mehribonlik tamoyili. Rahm-shafqat - har bir muhtojga yordam berishga tayyorlikda ifodalangan va barcha odamlarga, chegarada esa - barcha tirik mavjudotlarga tarqaladigan rahmdil va faol sevgi.

6. Tinchlik tamoyili. Bu axloq tamoyili inson hayotini oliy ijtimoiy-axloqiy qadriyat sifatida e'tirof etishga asoslanadi va tinchlikni saqlash va mustahkamlashni xalqlar va shaharlar o'rtasidagi munosabatlar ideali sifatida tasdiqlaydi. Tinchlik - bu alohida fuqarolar va butun xalqlarning shaxsiy va milliy qadr-qimmatini, davlat suvereniteti, inson huquqlari va o'z hayotini tanlashda hurmat qilishni nazarda tutadi.

7. Vatanparvarlik tamoyili. Bu axloqiy tamoyil bo'lib, umumlashtirilgan shaklda Vatanga muhabbat, uning manfaatlariga g'amxo'rlik va uni dushmanlardan himoya qilishga tayyorlik tuyg'usini ifodalaydi.

8. Tolerantlik printsiipi. Tolerantlik - bu dunyo madaniyatlarining boy xilma-xilligini, o'zimizni ifodalash shakllarimiz va inson individualligini ifodalash usullarini hurmat qilish, qabul qilish va to'g'ri tushunishni anglatadi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, qadimgi ajdodlarimiz axloqni odamni baxtga erishtiruvchi vosita deb bilganlar, uning aniq dunyoviy asoslarini topishga uringanlar. Ularning axloqiy ta'limotlari asosida O'zbekiston xalqlarining yangicha mazmundagi ma'naviy-axloqiy dunyosi shakllanadi va qaror topadi. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining asosini xilma-xil shakllardagi mulklar tashkil etayotgan bir vaqtda uni rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy negizlarini

umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi va vatanparvarlik tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vatanparvar gazetasi maqolalari.
2. O'zbekiston Respublikasining "Umumxarbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi qonuni. Toshkent 2003 y
3. I.Karimov «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir». 1996 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi QK «Umumharbiy nizomlari» Toshkent 1996 yil.
5. "Axloqshunoslik" fanidan mustaqil ta'lim uchun uslubiy qullanma, 1995 yil, Pulatova D.A.
6. Estetika "Nafosatshunoslik" Toshkent 1995 yil, E.Umarov.
7. ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА РАҚАМЛАШТИРИШ: Сиддиқов Нурали Нишоналиевич, ТДСИ Ижтимоий фанлар биоэтика курси билан кафедраси катта ўқитувчиси
8. НН Сиддиқов - Научно-практическая конференция, 2022
9. СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ МОЛОДЫХ СОБСТВЕННИКОВ В СФЕРЕ СРЕДНЕГО И МАЛОГО БИЗНЕСА
10. НН Сиддиқов - Социосфера, 2020
11. Нурали Нишоналиевич Сиддиқов. "СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИДА "ИЖТИМОЙ ШЕРИКЧИЛИК ТЎҒРИСИДА"ГИ ҚОНУНИНИНГ ЎРНИ" Academic research in educational sciences, vol. TSDI and TMA Conference, no. 2, 2022, pp. 91-94.
12. Nurali Nishonalievich, S. . (2022). TODAY'S GENERATION OF ENTREPRENEURS AS A SUBJECT OF HIGH SOCIAL RESPONSIBILITY: TODAY'S GENERATION OF ENTREPRENEURS AS A SUBJECT OF HIGH SOCIAL RESPONSIBILITY. Central Asian Journal of Innovations and Research, 4. Retrieved from <http://www.sciencepublish.org/index.php/cajir/article/view/187>
13. Нигматова А.Н., Абдусапиева Р.Р., & Сиддиқов Н.Н (2023). КАЧЕСТВО ЖИЗНИ, СВЯЗАННОЕ СО ЗДОРОВЬЕМ ПОЛОСТИ РТА, И ЕГО ВЛИЯНИЕ У ВЗРОСЛЫХ. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1 (5), 84-87. doi: 10.5281/zenodo.7569563